Дашням О.

Произведение Ц. Дамдинсүрэн «Разговор старого Жамбала»

Аннотация. В статье дан повествовательный анализ произведения монгольского ученого, академика, писателя Ц. Дамдинсүрэн «Разговор старого Жамбала». Установлено, что сочинение отражает интересные воспоминания о многих сложных событиях, исторических, социальных, религиозных и культурных, произошедших в монгольском обществе в начале XX в. Цель данной статьи – на основе анализа текста определить источник повествовательной речи рассказа. Применяемый метод повествовательного анализа рассматривает текст, исходя из пяти вопросов: кто? когда? где? что? как?

Ключевые слова: повествовательный анализ, старые рассказы, историческое событие, устный источник.

Dashnyam Otgonbaatar

Ts. Damdinsuren and his «Old Jambal's Talk»

Abstract. The article provides a narrative analysis of the work of the Mongolian scientist, academician, writer Ts. Damdinsuren «Old Jambal's talk». It is established that the essay reflects interesting memories of many complex events, historical, social, religious and cultural, that occurred in Mongolian society at the beginning of the XX century. The purpose of this article is to determine the source of the narrative speech of the story based on the analysis of the text. The applied method of narrative analysis examines the text based on five questions: who? when? where? what? how?

Keywords: narrative analysis, old stories, historical event, oral sources.

Дашням О.

Ц. Дамдинсүрэнгийн «Өвгөн Жамбалын яриа» нэрт зохиол аман сурвалж болох нь

Товч агуулга: Эрдэмтэн, зохиолч Ц. Дамдинсүрэн гуайн тэмдэглэн авсан өвгөн Жамбалын яриа нь XX дугаар зууны эхэн үеийн Монголын нийгмийн амьдралын ээдрээтэй олон үйл явдал, түүх нийгэм, шашин соёлын тухай өгүүлсэн сонирхолтой дурсамж билээ. Энэхүү өгүүлэлд "Өвгөн Жамбалын яриа" зохиолыг хүүрнэл шинжлэлийн аргаар [narrative analysis] судалж, аман сурвалж болохыг нь тодорхойлох зорилго тавьсан юм. Хүүрнэл шинжлэл бол тухайн хүний амьдралын түүх, жишээ баримт,

ярьсан зүйлийг задлан шинжилдэг арга тул *хэн, хэзээ, хаана, юу, яаж* өгүүлснийг таван зүйлээр тодорхойлж, "Өвгөн Жамбалын яриа" зохиол аман сурвалж болохыг жишээ баримтаар нотлохыг зорив.

Түлхүүр үг: хүүрнэл шинжлэл, хууч яриа, түүхэн үйл явдал, аман сурвалж

Түүхийг тодорхой сурвалж дээр «тулгуурлан судалдаг бөгөөд түүхийн эх сурвалж гэдэг нь түүхийн тулгуур баримт эд өлгийн дурсгал юм. Эх сурвалжийг биет эх сурвалж, аман эх сурвалж, бичгийн эх сурвалж хэмээн тоймлон хуваадаг. «Өвгөн Жамбалын яриа» бол аман сурвалж бүхий дурсамж юм. Тус зохиолыг эрдэмтэн, судлаачид судалгааны бүтээлийнхээ баримт нотолгоо болгон тэмдэглэжээ. О. Батсайхан «Монголын сүүлчийн Эзэнт Хаан VIII Богд Жавзандамбын амьдрал ба домог» бүтээлдээ «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолоос Наймдугаар богд болон Төвөдийн Далай лам хоёр уулзсан тухайд дараах хэсгийг эшлэн авчээ. Үүнд, *Далай лам монгол лам нартай ном хэлэлцэж, монгол лам нарын эрдэм чадлыг гайхан биширсэн тухайд «1905 онд дөрвөн лам гавжийн дамжаа барихад Далай лам зориуд очин, ном хаялцжээ. «Хайнзан тачигнаад л их сайн хариулж байлаа. Далай лам ном хаялцаж, түүнд гартсан» дараа нь Далай лам: «Жавзандамбын үйлс их байна. Ганц лам ийм байгаа юм бусад нь бүр хэцүү байгаа байх»* [Батсайхан 2014: 8]. Богд гэгээн Далай лам лугаа хэд хэдэн удаа уулзсан тухай аман түүхийг бид өвгөн Жамбалын ярианаас бас мэдэж авч байна. Тухайн үед Богдын донир явсан өвгөн Жамбал Далай ламын өргөөний тахилчийн гэрт сахиулын үүрэгтэй байжээ. Тэр үйл явдлын талаар тэр бээр хүүрнэсэн нь «нэгэн өдөр *«Богдын шадар хаалгач Цэвээн ёслолын хантааз өмсчихсөн хурч ирээд, Далай ламын өргөөнд оров. Далай ламтай их л удаан хөөрөлдөв, ... хаашаан дотор Далай ламын цоохор морь эмээлтэй уяатай байв. Маргааш нь сонсвол Далай лам үдэш харанхуй болж, хүн амьтны хөл татармагц мориндоо мордож яваад өглөө үүрээр буцаж ирсэн гэнэ. Бас нэг өдөр Тасганы овооноо гэр, майхан хоёрыг барьчихсан харагдав. Ямар нэг мөргөлчин дураараа бууж дээ гээд хэн ч түүнийг тоосонгүй. Далай лам, Богд хоёр шөнийн түнэр харанхуйгаар болзсон цагтаа хоёр талаасаа морьтой тэнд ирээд хоёулахнаа шөнөжлөн ярилцсан аж. Энэ тухай хожим дархан цорж номч мэргэн Лувсандондовт Богд өөрөө ярьжээ»* [Дамдинсүрэн 1958: 42–44]. Богд ламтан, Далай

ламтантай уулзсан эсэх талаар маргаантай байдаг бөгөөд өвгөн Жамбал энэ уулзалтын гэрч байсныг эндээс харж болох юм.

Д. Энхцэцэг «Улсын Эх Дагины намтарт холбогдох баримтууд» судалгааны бүтээлдээ өвгөн Жамбалын яриа зохиолоос бас эшилжээ. Тэр бээр Богдын Эх Дагины холбоотой аман мэдээг дурдсан байна. Тухайлбал, «Эх Дагиныг дүү нар нь Дуудий, Өвгөн Жамбалын өгүүлснээр ... өргөмөл хүү Ламъяа Алиа, нутгийнхан нь Дунгаа, Төрийн хатан хэмээн дууддаг байсан гэх аман мэдээ уламжлагджээ. Харин архивын баримт зэрэгт Дондубалхам [Дондогдулам], Ачлалт ялгуун дагина, эрх Цагаан дара ноён, Цагаан дара, Эх Дагина, Улсын Эх Дагина, Улсын эх хэмээн тус тус дурджээ [Энхцэцэг 2019: 168]. Б. Пүрэв-Очир «Эрдэмтэн - зохиолч Цэндийн Дамдинсүрэнгийн зохиол бүтээл, туурвилзүйн салшгүй нэг бүрдэл хэсэг нь «амьд хууч ярианууд» буюу «аман өгүүлэгчүүд» болно. «Өвгөн Жамбалын яриа» нь нийгэм, соёлын байдлыг нарийвчлан шинжилсэн түүхийн чухал баримт хэрэглэгдэхүүн бөгөөд тухайн цаг үеийн нийгэм, хүмүүсийн харилцааг судлан шинжлэхэд баримт хэрэглэгдэхүүн болгох мөн түүх бичлэгийн сурвалж судалгааны бичил баримт хэрэглэгдэхүүн болно» гэж үзжээ. Д. Цэдэв «Зарим хууч яриаг аман зохиолын төрөл зүйлд хамааруулж болох мэт боловч баримтат уранзохиолын төрөлд оруулан хэлэлцэхэд илүү тохиромжтой болно. Түүний жишээ нь зохиолчийн амьдралынхаа сүүлчийн жилүүдэд төрсөн нутаг хошуу хийгээд таньдаг хүмүүсийн хувь заяаны тухай болон бага залуу насны холбогдол бүхий хууч яриаг үр хүүхэд, ойр дотнын хүмүүстээ ярьж тэмдэглүүлдэг намтар уран бүтээлийн судалгаанд чухал баримт болохоос гадна ер, монголын нийгэм, соёлын хөгжилтийг нарийвчлан шинжлэхэд чухлаас чухал хэрэглэгдэхүүн болно» [Дамдинсүрэн 1999: 191] гэж тэмдэглэжээ.

Түүнчлэн зарим цахим хуудсанд: [<https://www.history.mn/bogd> сайт] «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолд түүхийн гэрч болох олон мэдээ байгаа хэмээн тус зохиолын хэсгээс цувралаар тайлбарлан нийтэлсэн байна.

Хүүрнэл шинжлэл бол хүмүүнлэгийн олон салбар ухаан, түүний дотор хэл шинжлэлийн судалгааны нэг арга билээ. Хүүрнэл шинжлэл гэдэг нь аливаа хүний намтар, хэл яриа тэргүүтнийг задлан шинжилж, нэг талаас тухайн хүний амьдарч байсан цаг үе, нийгмийн байдал, нөгөө талаас хувь хүний нийгэмд гүйцэтгэсэн үүрэг зэргийг олон талаас нь судалдаг арга юм [Cortazzi 1994: 161]. Өвгөн Жамбалын яриа

зохиолыг хүүрнэл шинжлэлийн аргаар судлахдаа дараах асуудалд хариу өгөхийг зорьсон болно. Үүнд:

1. «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолд хэдий үеийн үйл явдал туссан болох

2. Өвгөн Жамбалын амьдарч байсан цаг үеийн онцлог

3. «Өвгөн Жамбалын ярианд»- дурдагдаагүй орхигдсон зүйл бий эсэх

4. Өнгөрсөн болон шинэ цагийн холбоог хэрхэн тусгасан

5. Өвгөн Жамбалын хувь хүний онцлог

6. «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолд хэдий үеийн үйл явдал туссан болох

«Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолын өгүүлэгч Б. Жамбал нь Ц. Дамдинсүрэн гуайтай 1958 онд ярилцсан бөгөөд тэр үед 77 настай байжээ. Тэр бээр 9 настайдаа Богдын хүрээнд нагацындаа иржээ. Эхийн дүү нь лам байсан. Зуны амралтаараа хөдөө гарч амьдардаг байж. Түүнийг 13 настай байхад эцэг Бор нь нас барсан бөгөөд 15 настай байхад нь эх, ах хоёр нь хүрээнд ирж суурьшсан байна. Тэрээр «Богд уулын тайлга»-н талаар өгүүлэхдээ *«Богд уулыг жилд хоёр удаа тайдаг байлаа. Хавар тайхад манж амбан, намар тайхад монгол амбан тус тус очно. Монгол амбан тайлга хийгээд, Чулуутын аманд хоёр сар шахам байна... Би тэр үед 12 орчим настай байсан юм»* [Дамдинсүрэн 1959: 16] хэмээжээ. Богдын хүрээнд ирснээс хойш 12 настай байх үеийн Богд уулын тайлгын талаар ярьсан нь энэ зохиолд 1894 оны үйл явдлыг өгүүлж буйг харуулна. Наймдугаар Богд Жавзандамбын дэргэд олон жил үйлчилж, Бадма Ёго дацангийн дуганч буюу зарлагын чанартай алба эрхэлж, олон жил тус албыг хашсан учраас өвгөн Жамбал 1922 онд 40 настайдаа шавийн даншиг наадамд Богдоос «Билэгт» цолоор шагнуулж байжээ. Түүнийг бас Жамбал донир лам гэж нэрлэж байв. Донир (тө. don gnyer) *«Мяндаг тушаалтан нарын бараа болоочин, данс даяг харгалзагч түшмэл»* [Сүхбаатар 1999: 100] юм. Улмаар зохиолын «Сүхбаатар, Чойбалсан нартай танилцсан минь» гэх хэсэгт өгүүлсэн нь: *...Ингээд явж байтал нэг өдөр Чойбалсан манайд ирж: «Би одоо Сан бэйсийн хүрээ [Баян-түмэн] явах болов» гэж хэлээд явсан. Тэгтэл Чойбалсанг эзгүй хойгуур Сүхбаатар гэнэт өвчилж байгаад нас барав. Амьтан хүмүүс, Сэрэйнин оточ, Сүхбаатарт эм өгч байсан гэнэ гэж ярилцаж байв. Тэр үнэн байсан* [Дамдинсүрэн 1959: 92]. (Д. Сүхбаатар (1893–1923))... Тэр зун нь эх дагина нас барав. (Ц. Дондогдулам 1874–1923)... *«Богдыг нас барсны*

хойно богдын юмыг комисслоно гээд олон хүмүүс бужигнаж, богдын бүх юмыг дансалж хэлэв. Тэр комисст Дотоодыг Хамагаалах Газраас Хаянхярваа, Төв Хорооноос Баттөмөр зэрэг хүмүүс оролцсон юм. Би энэ үед ажил албагүй байлаа. Түүний дараа богдын юмыг комисслох комисст явуулах болж, Дэлгэр уулын аймгийн дарга Цэрэн бэйст Чойбалсан хэлж намайг явуулсан юм» [Дамдинсүрэн 1959: 92] гэжээ. (Богд Жавзандамба хутагт VIII Агваанлуvsанчойжинямданзан-ванчигбалсамбуу (1869, Лхаст – 1924, Нийслэл хүрээнд). Он цагийг хөөн мөшгөвөөс Богдыг нас барсан үеийн үйл явдлаар уг зохиол дуусаж 1894–1924 оны хоорондох 30 жилийн үйл явдал тухайн зохиолд гарч байна хэмээн үзэж байна.

1. Өвгөн Жамбалын амьдарч байсан цаг үеийн онцлог.

Жамбал өвгөний амьдарч байсан цаг үед олон түүхэн үйл явдал тохиожээ. 1904 онд Их Хүрээнд Чойжин ламын сүм баригдаж, XIII Далай лам Түвдэнжамц Их Хүрээнд хүрэлцэн ирсэн. Мөн 1910 онд Их Хүрээнд лам, хар болон хятад иргэдийн хооронд том зодоон болсон бол 1911 онд Богд хаант Монгол улс байгуулагдсан, 1917 онд Хатанбаатар Магсаржавын цэрэг Улаанцавын чуулганы нутгаар халдан довтолсон хятадын цэрэгтэй тулалдсан, 1920 онд Барон Унгерн Нийслэл Хүрээг эзлэхээр довтолж, гамин, Унгерний цэргийн хооронд ширүүн тулалдаан болжээ. Энэ үед Богд гаминд баригдсан байна. 1921 онд Монголын Засгийн газар автономитыг сэргээж, Ардын хувьсгал ялсан. 1923 онд Бүх цэргийн жанжин Д. Сүхбаатар хорлогдон нас нөгчиж, 1924 онд БНМАУ-ын Анхдугаар хурал хуралдаж, 1924 оны 11 дүгээр сарын 26-нд Ардын бүрэн эрхт Бүгд Найрамдах Улсыг тунхаглан, анхдугаар Үндсэн хуулиа батлав. Мөн тухайн онд шашин төрийг хослон баригч Богд хаан таалал төгссөн байна. Эдгээрээс зарим түүхэн үйл явдал нь «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолд баримттай бичигдэн үлдсэн байна. Үүнийг нэг жишээ болох «Чойжин ламын сүм»-ийн тухайд: Их Хүрээний хамба номун хан Балданчоймбол Монголын шашныг сахиусны хамгаалалттай болгохоор VIII Жибзундамба хутагттай зөвшин түүний дүү Лувсанхайдавыг догшин сахиусны чадал онгод оршсон Чойжин болгохоор шийдэж Жагарын орноос Сэтэв гүртэнбэ ламтныг урьж багшлуулжээ. Чойжин буух сургуулийг том эсгий гэрт хийж эхлээд 1899-1901 онд Дашдандарлин аймгийн дуганы дэргэд жижиг модон сүм барьж сахиус залах үйлдлээ явуулж байсан ч уг сүм хайлжээ. Улмаар Хүрээний төв хэсэгт 1904–1908 онд Чойжин ламын сүм, орд лавринг шинээр бариулж, зарлигаар

«Өршөөлийг хөгжүүлэгч сүм» гэх нэр хайрлажээ. Уул сүмийг олон түмэн Чойжин ламын сүм, Занхан сүм [Нийслэл Улаанбаатар он дарааллын бичиг 2014: 24] гэлцэх болжээ. Энэ Чойжин ламын сүм бол сүсэг бишрэлтэй монголчуудын хувьд чухал бөгөөд энэ сүм баригдсан нь түүхэн үйл явдалд тооцогдож, Монголын сүм хийдийн хамгийн гоё сайхан сүмийн нэгд зүй ёсоор тооцогддог билээ. Чойжин ламын сүмийг баригдах, шатах, дахин сэргэх мөн Лувсанхайдавыг хэрхэн Чойжин болсон, түүний сахиусын талаар Жамбал донир тодорхой бичин үлдээсэн байна. Үүнд: *«Чойжин ламын сүм» хэсэгт «Бадруулт төрийн үед Маймаа хотыг Цэрэндорж удирдаж, Лувсанхайдавыг чойжин болгож, Чойжин лам нэртэй болов. Пэлжээ лам бол Чойжин ламын Гомбоо лам нь болов. Гомбоо лам гэдэг бол Чойжингийн айлдсан зарлигийг мэдэж дамжуулдаг хүн юм. Чойжин бол амаар айлдах гэж байхгүй, сугаар нь чагнахад үг сонсогдох шиг нэг юм гунганаад байдаг. Түүнийг чагнаж бичиж аваад олонд хэлж өгдөг хүнийг Гомбоо лам гэдэг. Чойжин ламд гурван сахиус оршдог байсан. Тэрний нэгэнд Найчүн, хоёрт Зэмэр, гуравт Шүг сахиус. Найчүн их догшин биш, Зэмэр мөн их догшин биш, Шүг их догшин сахиус байсан юм. Шүг сахиусыг оршиж байхад Чойжин лам дэвхцэж, цовхчоод, гэдэс годос хийгээд, амнаасаа хөөс буруулж, их догшин дүрэмтэй байдаг сан»* [Дамдинсүрэн 1959: 9] хэмээжээ.

ХIII Далай лам Түвдэнжамц Их Хүрээнд хүрэлцэн ирсэн тухай: 1904 оны эхээр ХIII Далай лам Түвдэнжамц цөөн тооны хүмүүс дагуулан Лхасаас оргон гарч, Хөх нуур, Хүрлэг бэйсийн нутгаар дамжин улмаар 1904 оны арван нэгдүгээр сарын 14-нд Их хүрээнд хүрэлцэн иржээ. Энэ тухай ийн өгүүлжээ: *«Богдын хүрээнд Далай ламыг ирэхэд гандан дээр, одоо хурал хурж байгаа „Богдын ордон» гэдэг тавдугаар, наймдугаар богдын суврага байсан хашаанд олон гэр бэлтгэж буулгасан. Далай ламын хувьд тугдам, үүднийх, дотоод сан, уншлаганы лам нарын хоёр гэрийг гандангийн дуганд бэлтгэсэн. Гадуур гандангийн айлын хашаанд тавь жараад гэр барьсан байх. Далай ламын юмыг оёдог хүмүүс ба бурханч түвд нар байсан. Эхнэр хүүхэд нэг ч үгүй, дандаа харчуул түвд байсан. Далай ламын зоог бэлтгэдэг түвдийн гэрүүд гэж олон гэр барьсан байв. Нэг гэр бэлтгэхэд галын гэрийг хамт барьдаг байсан.*

Эдгээрийг халхын дөрвөн аймаг, шавь таван газраас бэлтгэсэн билээ» [Дамдинсүрэн 1959: 40]¹.

Далай ламд зориулан барьсан шар майханд Хүрээний манж, монгол хоёр амбан хүрэлцэн ирсэн боловч Жибзундамба хутагт ирээгүй аж. Үүнээс үүдэн тэдний дунд таарамжгүй харилцаа үүссэн гэдэг бөгөөд өвгөн Жамбалын хуучилснаар Богд гэгээн *«Би бол Жибзундамба гэж Монгол Түвдээс албан ёсоор залагдаж суугаа лам юм. Далай лам их боловч тэндээс зугтаж миний албаны газраа амь хоргодож ирсэн хүн болно. Тэгэхлээр Далай лам надад амгалангийн хадаг гэж илгээж болох байсан»* гэсэн бол Далай ламтан *«Би шажны хаан хүн. Жибзундамба надад амгалангийн хадаг бариулахад болох юм»* гэж зөрчилдсөн гэжээ. Нөгөөтээгүүр Монголд ирсэн Далай ламд зохих ёсны хүндэтгэл үзүүлэхгүй байхыг Манжийн хаан зарлигдаж, түүнийг хатуу харгалзаж байх манж амбанг Хүрээнд томилон ирүүлжээ. Ийм нөхцөлд Далай лам, Жибзундамба хутагт нар хоёр ч удаа нууцаар уулзсан тухай аман мэдээг тэр өгүүлж *«Далай лам, богд хоёр уулзаагүй юм гэж хүн ярьдаг боловч лав уулзсан гэж би боддог юм. Би тэр жилийн зун, нэг өдөр Далай ламын үүдний өргөөг сахиж суув. Энэ үед Богдын дэргэдийн хаалгач ирж Далай ламд хэл хүргээд тэр шөнө Далай лам, Богдтой уулзсан гэж боддог. Түүний хойно Богд, Далай лам хоёр, бас нэг уулзсан байх. Түүний баримт бол Далай ламыг залраад явчихсанаас хэзээ хойно, богд, хаан ширээнд суухаас урьд, нэг зун богд, гандангаас зүүн хойш Дасганы овооны урдах дэнж дээр нэг жижигхэн гэр бариад гурав хоног суусан юм. Тэр гэрээс хойш нилээд зайтай газар нэг майхан байсан. Түүнд дэргэдийн хүмүүс суудаг байжээ. Би тэр гэр, майхан хоёр байхыг харсан. Бизьяагийн цорж Лувсандэндэв, хүнд ярьсныг би дам сонссон нэг зүйл байна. Бизьяагийн цоржийг гэртээ дуудаж их дагинатай айл болохын тулд ном Гомбо тахиулж, Лүүжин тавиулахдаа гэр барьсан газар нь Далай лам, Богд хоёрын уулзсан газар гэснийг»* хүнээс дам дуулснаа Жамбал өвгөн дурссан байна. Дээр өгүүлсэнчлэн далай лам Богдын хүрээнд ирж, Богдтой уулзсан үйл явдлын чухал гэрч болж байна.

2. «Өвгөн Жамбалын ярианд» - дурдагдаагүй орхигдсон зүйл бий эсэх.

Монголын нийгмийн бүхий л давхаргыг хамарсан их хядлага 1922 онд Ерөнхий сайд Д.Бодоо нарыг цаазалснаар эхэлж 1937–1940 онд

¹ Төвөдүүдийн суурьшсан энэ газар одоогийн 24-р сургуулийн орчимд бий [Үз.: Нийслэл Улаанбаатар он дарааллын бичиг 2014: 24].

оргилдоо хүрчээ. Их хядлага нь Монголыг өөрийн нөлөөний хүрээндээ байлгах гэсэн ЗХУ-ын бодлоготой шууд холбоотой юм. Большевикууд Монголын нийгэмд ангич бодлогыг тулган хэрэгжүүлж өөрсдийн үзэл бодолд нийцээгүй бүхнийг хувьсгалын эсэргүү дайсан хэмээн гэсгээн цээрлүүлэх аргыг сонгон авсан билээ. Энэ хэлмэгдүүлэлтээр гэмгүй олон хүний цус урсаж, алтан амь нь үрэгдсэн юм. Үүний дээр 1939 оны халх голын дайн, анхдугаар таван жилийн төлөвлөгөө, тусгаар тогтнолын тухай бүх нийтийн санал асуулга зэргийн талаар дурдаагүй байна. Сэхээтний төөрөгдөлтэй холбоотойгоор энэ цаг үед улс төрийн элдэв асуудал гарахаас болгоомжлон Жамбал өвгөний зарим яриаг Дамдинсүрэн гуай тэмдэглээгүй байж ч болох юм. Нөгөө талаас өвгөн өөрөө хаширлаад яриагүй байж болно.

3. Өнгөрсөн болон шинэ цагийн холбоог хэрхэн тусгасан.

Ардын хувьсгалаас өмнө монголчууд гамин, цагаантны харийн дарангуйлал дунд хүнд хэцүү цаг хугацааг өнгөрөөсөн билээ. Барон Унгерн монголчуудаар хүчээ зузаатган 1921 онд Хүрээнээс хятад цэргийг хөөв. Хятад цэргийн хүчийг задалж, Монголын автономит засаг сэргэн тогтоход Барон Унгерн чухал үүрэг гүйцэтгэсэн ч цаашдын зорилго, үйл ажиллагаа нь Монгол орны байдлыг хүндрүүлж, үндэсний эв нэгдлийг бусниулах аюулыг буй болгосон юм. Үүний дараа жанжин Сүхбаатараар удирдуулсан Ардын цэрэг хиагтыг эзлэн Барон Унгерныг бут цохисон гэдэг. 1921 оны 7-р сарын 6-нд Ардын цэрэг Их Хүрээнд орж ирсэн ба 11-нд Ардын эрхт хэмжээт цаазат Монгол улс ба Ардын хувьсгалын ялалтыг зарлан тунхаглав. Ардын хувьсгалын өмнө хувь хүн төдийгүй нийгмээрээ яаж зовж байсны гэрч бол өвгөн Жамбалын амьдрал юм. Тэрээр тус зохиолд: *«Монголын ард түмэн гамин, баронд дарлагдан зовж байхыг үзээд энэ зовлон гашиунаас яаж гардаг билээ гэж сэтгэл зовж явсан юм. Энэ зовлон гашиунаас манай ардын хувьсгалт нам засаг, түүний тэргүүлэгч Сүхбаатар, Чойбалсан нар биднийг ангижруулж өгсөн учир тэднийг их биширэн санадаг байлаа. Тэгээд удалгүй би Сүхбаатар Чойбалсан нартай танилцаж, тэдний хийж байгаа ажилд өчүүхэн төдий боловч тус хүргэхийг оролдсоор ирсэн»* хэмээн өгүүлжээ.

4. Өвгөн Жамбалын хувь хүний онцлог.

Өвгөн Жамбал цэгц шударга, томоотой, үнэнч сайн хүн тул түүний ярьсан зүйлийг гуйвуулж, чимж өөрчлөөгүй гэж зохиолын оршил хэсэгт Ц. Дамдинсүрэн гуай өгүүлсэн байна. Жамбал гуай лам хүн байжээ. Түүнийг сахил санваар авсан лам хүн байсныг гэрчлэх баримт олон бий. Тухайлбал: өвгөн Жамбал өгүүлэхдээ *«Нийт лам нарын*

цээжилбэл зохих уншлага гэдэг бол арван хангал буюу догишид, хорь гаруй магтаал, итгэл, ламын чодба, олон харанга зэрэг болно. Үүнд бас зургаан ерөөл орно. Санжсодмонлом, Санжсайгунлаа, Даггий жанчүб, Чогчуунжалба, Пүлжин буюу Диваажингийн ерөөл, Гиваандеи эдгээр болбол зургаан ерөөл гэдэг ном болно. Би эдгээр номыг бүрэн цээжилсэн сайн уншлагатай, чойрын ном мэдэхгүй, монгол бичиг муухан сурсан хүндээ. Муу билүүний баас их, муу ламын багш олон гэдэг. Би гучаад шахам багштай байсан хүн» [Дамдинсүрэн 1959: 5] хэмээн өгүүлжээ. Жамбал өвгөн их хүрээний нандин бурхдыг нэг бүрчлэн нэрлэж, лам нарын уншдаг номын талаар, сахиусны утга учрыг нь тайлбарлаж байгаа нь ихээхэн сүсэг бишрэлтэй хүн гэдгийг харуулж байна. Зөвхөн шашин сүм хийдтэй холбоотой зүйл мэдэхээс гадна нийгэм, соёлын амьдралыг сонирхдог цээж ой сайтай хүн байжээ. Тухайлбал: «Түүний дараа 1000 гаруй бөх, долоо хоног ордны үүдэнд барилддаг байлаа. Бөхийн бай нь: түрүүлсэн, үзүүлсэн бөхөд дээлийн торго тус бүр нэг, мөн тус бүр 100 лан мөнгө, зузаан хунз цай тус бүр нэг, бас булигаар тус бүр нэг, мөн булигаарын оронд тав, таван лан, нэг үнэгний оронд 1 лан 5 цэн мөнгө, тус бүр нэг тэмээ, тэмээний оронд 50 лан, морь тус бүр нэг, мөн морины оронд 8 лан, хонь тус бүр нэг, хонины оронд 1 лан 5 цэн, үлэмж их идээ жимсний хамтаар өгнө. Наадмын үйл явц, бөхийн байг дурдсан байна. Мөн бидний сайн мэддэг Б. Ринчен «Үүрийн туяа» романы талаар ингээж өгүүлжээ. Ринченгийн зохиосон Үүрийн туяанд Норов хатныг богд булааж аваад, гүнг шоронд хийж байсан гэдэг бол буруу юм. Жалханз хутагт, Лэцэг сойвон хоёр нэг үеийн хүн шиг болсон зэрэг тохирохгүй юм тэр романд их бий» [Дамдинсүрэн 1959: 29]. Энэ нь түүнийг ном, зохиол уншдаг, сонирхдог хүн байсныг харуулна. Өвгөн Жамбал нь Барон Унгерн Их хүрээнд ойртож ирсэн үед Богд гаминд баригдаад байсан энэ хугацаанд түүний цайг зөөж өгч байжээ. Богдтой дотно харьцаатай байсны гэрч бол Жамбалаар дамжуулан их лам нарт Богд үг дайж яагаад баригдсан, эндээс гарах арга чарга юу байгааг асуулгаж байв. Үүнд «Бандид аймгийн лобон лам: Юунаас шалтгаалав гэж бурханд айлтгалаа Бурхан, намрын тэргүүн сарын эхээр Бадамдорж шанзав нэг олбог, түшлэг, санжсай гүшүг [орос хоргой] хэрэгсэлтэй малгай богдод өргөжээ. Үүнээс шалтгаалсан байна. Үүнийг яаж аргалах вэ? гэхэд үдэш бүрий болоход Шаравнямбуу уншаад «тэр өргөсөн юмыг зүүн тийш нь гаргавал таарна. Богдын дэргэд тэр юмыг байлгаж болохгүй гэж бурхан айлдаж байна. Ламын шавдан, хар шар нийтэд юу уншуулбал сайн бэ? гэж бурханд айлтгалаа. Би үүнийг толгой барьж

айлтгана. Бурхан, Дагва жинсрэг цутга. Го Силингийн дүрсийг адилхан хийлгэж өвөрт нь мөнгө торго хийгээд, олон цэргий нь тойруулж зогсоогоод мөн Бадамдоржийг түүний адил хийж албаны дээлийг өмсгөн, Го Силингийн дэргэд инээмсэглэсэн янзаар зогсоож, тэр хоёрыг их баяртай хөөртэй ярьж байгаа шиг зогсоогоод, тэр хоёрын дээр Дагва жинсрэг цутга. Энэ жинсрэгт гамингийн үсийг оруулбал сайн байна. Ингэвэл хар шар олон тайван болж, гамин үнсэн товрог мэт байхгүй болно. Тэхгүй бол болохгүй гэж бурхан айлдаж байна» [Дамдинсүрэн 1959: 72] хэмээжээ. Ёнзон ламынд очиж хэл хүргэтэл «үүнийг гүйцэтгэхэд хэцүү дээ гээд сүжиг сэтгэлээр хөнгөн янзаар цутгахаар болжээ». Энэ үйлд гамингийн үс гэдэг олоход хэцүү эд байсан ч Жамбал өвгөн хавиргаа гэмтээж, хамраа шалбалж, гараа бээртэл яваад олж ирсэн байдаг. Үүний дараа удалгүй Богд суллагдаж сүм орон сахиж байсан хүмүүстээ шан харамж их өгсөн хэр нь гаминд баригдвал толгойгүй болох байсан зүйлд гар бие оролцсон Жамбал өвгөнд ганц ембүү өгчээ. Үүнд өвгөн бяцхан гомдож байсан гэж зохиолд өгүүлсэн байна. Тэгэхээр Жамбал өвгөн Богдод амь биеэ үл хайрлан зүтгэж байсан, үнэн сүжиг бишрэлтэй, үнэнч шударга хүн байсан нь харагдаж байна. Шашин номын үйл хэрэгт оролцохоос гадна Жамбал өвгөн Хатанбаатартай танил байгаад зогсохгүй, Сүхбаатар, Чойбалсан нарын төрийн хэрэгт тус хүргэж явжээ. Уг зохиолын сүүлийн хэсэгт Сүхбаатар Чойбалсан нартай танилцаж, тэдний хийж байгаа ажилд өчүүхэн төдий боловч тус хүргэхийг оролдож, Чойжин ламын тарианы газар хүмүүст гурил хүргэх, Хүрээний гучин аймгийн лам нарын бүдүүвчилсэн тоог гаргах, Богдын дэргэдийн шадар туслахын үүрэг гүйцэтгэх зэрэг төрийн ажилд үйлсэд тусалж байсан тухай өгүүлжээ.

Дүгнэлт. Монголын шашин, төрийг хослон баригч VIII богд Жавзандамбын амьдрал, үйл хэрэг болон 20 дугаар зууны эхэн үеийн Монголын нийгмийн талаар өгүүлсэн Ц. Дамдинсүрэнгийн «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиол нь 1894–1934 оны хоорондох монголын нийгэм, шашин соёлыг судлах чухал хэрэглэгдэхүүн болж байна. Энэхүү дурсамж яриа нь олон эрдэмтдийн судалгааны бүтээлийн нэг хэсэг болж баримт, нотолгоонд ашиглагдсаар иржээ. Түүхэнд тэмдэглэгдэн үлдсэн үйл явдлыг, өвгөн Жамбалын дурсамжуудтай харгуулан үзэхэд тохирч байна. Энэ нь «Өвгөн Жамбалын яриа» зохиолыг түүхийн гэрч болох олон мэдээ баримт агуулсан аман сурвалж болохыг илтгэн харуулж байна.

Ном зүй

1. Батсайхан О. Монголын сүүлчийн эзэн хаан VIII Богд Жавзандамбын амьдрал ба домог. Улаанбаатар: Адмон, 2014. 708 х.
2. Богд хаан-150 (VIII Богд Жавзандамбын мэндэлсний 150 жилийн ой) // Түүх, соёл, өв / олон улсын эрдэм шинжилгээний хурлын эмхтгэл. Улаанбаатар: Бит пресс, 2019. 463 х.
3. Дамдинсүрэн Ц. Өвгөн Жамбалын яриа. Улаанбаатар: ШУХЭШХГ1, 1959. 95 х.
4. Нийслэл Улаанбаатар он дарааллын бичиг. Улаанбаатар, 2014. 260 х.
5. Сүхбаатар О. Монгол хэлний харь үгийн толь. Улаанбаатар, 1999. 272 х.
6. Arthur W. Frank. Why Study People's Stories? The Dialogical Ethics of Narrative Analysis // International Journal of Qualitative Methods. 1 (2002). P. 109–117.
7. Julio C. Gimenez. Narrative Analysis in Linguistic Research // Research Methods in Linguistics / ed. Litosseliti. 2010. P. 198–215.
8. Martin Cortazzi. Narrative analysis, Language Teaching. Cambridge University Press, 1994. P. 157–170.
9. URL: <https://www.history.mn/bogd>, <https://mn.wikipedia.org/> (дата обращения: 08.10.2021).

References

1. Batsaikhan O. Mongolyn syylchiin ezen khaan VIII Bogd Zhavzandambyn am'dral ba domog. Ulaanbaatar: Admon, 2014. 708 kh. [In Mong.].
2. Bogd khaan-150 (VIII Bogd Zhavzandambyn mendelsnii 150 zhiliin oi) // Tyykh, soel, ov / olon ulsyn erdem shinzhilgeenii khurlyn emkhtgel. Ulaanbaatar: Bit press, 2019. 463 kh. [In Mong.].
3. Damdinsyren Ts. Övgön Zhambalyn yaria. Ulaanbaatar: ShUKhEShKhG1, 1959. 95 kh. [In Mong.].
4. Niislel Ulaanbaatar on daraalyn bichig. Ulaanbaatar, 2014. 260 kh. [In Mong.].
5. Sykhbaatar O. Mongol khelnii khar' ygiin tol'. Ulaanbaatar, 1999. 272 kh. [In Mong.].
6. Arthur W. Frank. Why Study People's Stories? The Dialogical Ethics of Narrative Analysis // International Journal of Qualitative Methods. 1 (2002). P. 109–117. [In Engl.].
7. Julio C. Gimenez. Narrative Analysis in Linguistic Research // Research Methods in Linguistics / ed. Litosseliti. 2010. P. 198–215. [In Engl.].
8. Martin Cortazzi. Narrative analysis, Language Teaching. Cambridge University Press, 1994. P. 157–170. [In Engl.].
9. URL: <https://www.history.mn/bogd>, <https://mn.wikipedia.org/> (data obrashcheniya: 08.10.2021). [In Mong.].